

TÜRKİYE’DE FOLKLORA YÖNELİŞİN KÖKLERİ

*Nursel UYANIKER**

ÖZET

Folklor; bir milletin kendini tanıması ve tanıtması için yararlanacağı en önemli kaynaklardan birisidir.

Bağımsızlık mücadelesi veren milletler, millî dil ve tarihleriyle ilgilenip millî şuurlarını uyandırdıklarında millî bağımsızlıklarını da kazanırlar. Milliyet fikri Avrupa’da 18. yüzyıl sonunda ortaya çıkmış ve oradan da tüm dünyaya yayılmıştır. Bu fikirden etkilenen Osmanlı Devleti içindeki halklar da millet olma bilinciyle hareket etmişler ve bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir.

Bu çalışmada; Türkiye’deki folklor araştırmalarının ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulacak ve folklor hareketleri; Osmanlı Devletinin gerilemeye başladığı 1699 Karlofça Antlaşması’ndan, devletin çöktüğü ve saltanatın resmen kaldırıldığı 1922 tarihine kadarki dönem içinde ele alınıp işlenecektir. Burada amaç, bir Türk folklor tarihçesi yazmak değil, folklorun Türkiye’de oluşmasına ve gelişmesine sebep olan unsurları açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler

Folklor, J.G. Herder, Halk, Milliyet, Millî ruh, Halk edebiyatı, Türkiye’de folklor, Mahallileşme cereyanı, Tanzimat Fermanı, Türkcülük

“Ey Türk Milleti! Pişman ol ve kendine dön!”

Göktürk Kitabeleri

Folklor Disiplininin Doğuşu: Halk Kimdir

Folklor disiplini Avrupa’da doğmuştur. Disiplinin doğuşunu hazırlayan sebeplerin kökleri coğrafi keşiflere kadar uzanır. Bununla birlikte “Rönesans” ve “Reform” hareketleri de Avrupa cemiyetinde birtakım değişikliklere ve gelişmelere sebep olur. Romantizm cereyanı, “halk” ha-

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / nuyaniker@marmara.edu.tr.

yatına karşı ilgi uyandırır. “Halk”¹ kavramına dayalı bir “Halk Edebiyatı” anlayışı doğar.

Milletin “soylu geçmişine” ve “halk edebiyatına” ilgi, Almanya’da gelişir ve orada tam bir romantik akım haline dönüşür. Alman filozof J. G. von Herder; “Ulusların bağımsız yaşaması ve gelişmesi, şu veya bu nedenle, kesintiye uğrar ya da tehlikeye düşerse, ulusu ve ulus kültürünü kurtarmak için tutulacak en doğru yol halk türkülerini toplamak, onları ulusal ruhu canlandırmak ve korumak için kullanmaktır.”² diyerek “millî bağımsızlık”, “milliyet”, “millî ruh”, “halk edebiyatı”, “millî edebiyat” ve “millî kimlik” konularında başvurulacak yegâne kaynak olarak “halk”ı göstermesi, çağın sosyal ve beşerî ilimlerinde heyecan yaratır. Nitekim, halkbilimini bağımsız bir disipline dönüştüren süreç içinde bu programın Almanya’da ve daha sonraları Finlandiya başta olmak üzere pek çok ülkede uygulandığı görülür.³ Millî söylemin önemli bir boyutu olan “öteki” düşüncesi, toplumu millî karakter özellikleri üzerinde durmaya ve bunların araştırılmasına olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Bu ise daha sonra milliyetçi hareketleri arttırmış ve millî devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Türk Toplumunda Halk: Hava s - Avam

Halk kavramı yüzyıllar içinde değişikliğe uğramış bir kavramdır. İslâmiyet öncesi dönemde halk kelimesinin yerini kavim, millet mânâsına gelen “budun, buyun” kelimeleri karşılamıştır.⁴ Türk toplumunda, ilk çağlarda “halk” kavramı; hükümdarlarla ona bağlı çevreler dışında kalan, henüz sınıflara ve tabakalara ayrılmamış geniş yığınlar olarak tasavvur edilmiş ve hükümdar, Tanrı’nın yeryüzündeki vekili, halk ise onun kulu sayılmıştır. Bu halk anlayışı, Türklerin İslâmiyet’i kabul ettiği ve büyük

¹ Halk tanımı için bkz. Alan Dundes; “Halk Kimdir”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Çev. Metin Ekici, Yay. Haz. G. Eker-M. Ekici-Ö. Oğuz-N. Özdemir, Milli Folklor Yayınları, Ankara 2003, C.I, s.1-28.

² Acar Sevim; *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul ?, s.371.

³ Özkul Çobanoğlu; *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 97.

⁴ Besim Atalay; “Budun”, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1943, s.110

devletler kurduğu XI. yy.'dan XIV. yy.'ın sonlarına kadar devam etmiştir. Halk kavramı; Kur'ân-ı Kerîm'de 171 yerde fiil sigalarıyla, elli iki yerde de masdar olarak Allah'a nisbet edilmiştir.⁵ Halk kelimesi böylece “yaratılmışlar, insanlar” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Selçuklular'ın Anadolu'da kurdukları Türk-İslâm uygarlığı çağlarında toplum arasında sınıflaşma ve tabakalaşma henüz kesinleşmemiştir. XV. yy.'da Türk illerinde iki ayrı uygarlık merkezi bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Türkistan'da Horasan'ın merkezi olan Herat, diğeri ise Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu İstanbul'dur. Herat merkezi, XV. yy.'ın ikinci yarısında Hüseyin Baykara-Nevâî devrinde olgunluk çağına erişmiş fakat önce Nevaî'nin sonra da Hüseyin Baykara'nın ölümüyle zayıflamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu İstanbul merkezi ise, Kanuni Sultan Süleyman devrinde olgunlaşmış ve en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı ordusu, Türk topraklarına yeni ülkeler katmış ve devlet her bakımdan güçlenmiştir. Ticaret hayatı genişlemiş, türlü meslekler esnaf teşkilatlarıyla birbirine bağlanmıştır. Böylece toplumsal iş bölümü meydana gelmiş, sınıflar belirmiş ve toplum tabakalara ayrılmıştır.⁶

Türk toplumsal ayrımı; havas ve avam olarak nitelendirilmiştir. Havas; medresede okumuş ya da enderunda yetişmiş olanlarla bunların dışında, “mukaddimat-ı ulûm” denilen ön bilgileri evinde, babasının yardımıyla öğrenerek Arapça ve Farsça'yı elde eden, cami derslerine devam ederek skolastik bilimleri edinen, Hafız'ı ve Sâdî'yi okuyup kendi kendini yetiştirenlerdir. Avam ise; okuma yazma öğrenmemiş, konuştuğu Türkçe'den başka dil, dinî ödevlerinden başka bilgi edinmemiş olanlardır. Havas, avamı hep hor görüp küçümsemiş, kendisini her bakımdan avamdan ayırmıştır. Avam da, havası hep kuşkuyla karşılayarak yadırgamış, ondan çekinmiştir. Okumuşlar arasında ancak din adamlarıyla gerçek bilginlere saygı göstermiştir. Havas ile avam tabiri kesinlikle tanımlanmış olmamakla birlikte, havas okumuşların en seçkinini; avam ise bugünkü halk deyiminden farklı olarak, cahil, bilgisiz, anlayışsız, kaba kimseleri

⁵ Bekir Topaloğlu; “Hâlik” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, C.15, s.303-304.

⁶ Ağâh Sırrı Levend; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, C.I, s.29.

karşılamiştir. Her iki uç arasında, anlayış ve yaşayış bakımından bir “orta sınıf”ın varlığı ise hesaba katılmamıştır.⁷

Toplumda eskiden belirlenmiş olan havas ve avam ayrımını oluşturan insanların tümü günümüzde, yaşayışı ne olursa olsun “halk” kavramı etrafında birleştirilmektedir. Halk; 1. Aynı toprak (ülke) üzerinde yaşayan, tarihsel, siyasal ve kültürel bağlarla birleşmiş insan topluluğu, 2. Devlet tüzel kişiliğinin en önemli öğelerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Devletin nüfus ögesi bir anlayışa göre; hukukî bir soyutlama olarak “ulus” biçiminde, başka bir anlayışa göre ise sosyolojik bir kavram olarak “halk” biçiminde ifade edilir.⁸

Türkiye’de Folklor Başlangıcı: Halka Yönelmenin Siyâsal ve Sosyal Temelleri

Türkiye’de folklor araştırmalarına yönelik tarihini yazmak için gerekli olan kaynak taraması bugüne kadar ne yazık ki yapılamamıştır. Bu konuda hakkıyla bir yazı yazabilmek için; Türk toplumunun geçirmiş olduğu tarihî, siyâsî, sosyal, ekonomik, kültürel sarsıntıyı göz önüne almak ve ayrıntılı bir araştırma yapmak gerekir. Şüphesiz ki bu, üzerinde uzun zaman çalışmayı gerektiren oldukça zor bir iştir. Bununla birlikte mevcut bilgilerden hareketle folklorun Türkiye’de bir disiplin olarak sosyal ve beşerî ilimler arasındaki yerini almasına zemin hazırlayan ortamı ve gelişmesini ana çizgileriyle ele almak mümkündür.

Folklorun Türkiye’deki gelişme devrelerini ana çizgileriyle ele alıp inceleyen araştırmacıların bir kısmı bu devreleri; 1. “Millî” devlete, yani, 1920’ye gelinceye kadarki zaman, 2. 1920-1938 yılları arasındaki çalışmalar, 3. 1938 yılı sonrası zaman olarak ayırırken, bir kısmı da; Türkiye’de folklor çalışmalarını sergilediği anlayışlara, çalışma metoduna ve verilen ürünlerin nitelik ve çeşitlerine bakarak beş dönemde incelemektedir: 1. Örtülü Dönem (1839-1908), 2. Türkçü Dönem (1908-1920), 3. Sentezci

⁷ Aynı eser, s.30-31.

⁸ Selahattin Bağdatlı; “Halk” maddesi, *Hukuk Sözlüğü*, DER Yayınları, İstanbul 1997, s.168.

Dönem (1920-1938), 4. Dergici Dönem (1938-1966), 5. Bilimci Dönem (1966-?)⁹.

Kanaatimize göre de; Türkiye’de folklorla yönelişin köklerini, Osmanlı Devletinin yükseliş grafiğinin düşmeye başladığı XVI. asrın sonlarında ve bu düşüşün gittikçe hızlandığı XVII. asırda meydana gelen siyâsî ve sosyal olaylara bakarak bulabiliriz. Zirâ Herder’in; “Milletler, ulusal benliklerinin tehdit altında olduğu dönemlerde halk kültürüne yönelirler” düşüncesinden yola çıkarak; Osmanlı Devletinin Avrupa karşısında duraklamaya ve gerilemeye başlaması olarak bilinen bu tarihin, bundan sonraki olaylar zincirinde ilk halkayı oluşturduğu düşünülebilir.

XVI. yy.’dan önceki dönemlerde de, Türk folkloru açısından kayda değer bilgilerin yer aldığı temel eserler yazılmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi, VIII. asırda Orhun-Yenisey havzasında bulunan Göktürk yahut Orhun kitabeleridir. Göktürk Kitabeleri’nde, asırlarca şifâhî olarak işlenmiş, gelişmiş, Türk boyları arasında ortak söyleyiş değeri kazanmış, millî bir destan dili bulunmaktadır.

XI. yy.’da tamamlanan ve dili Türkçe olan Kutadgu Bilig ise; Türk halkı arasındaki yaygın edebî söyleyişlere, halk deyimleri ve atasözlerine, Türk halk tefekkürünün ve Türk zevkinin karakteristik verimleri olan mesellere ve mesel vasıflı manilere yer verilmiştir. Eser, bu özellikleri nedeniyle millî bir değere sahiptir.

XII. yy.’da yazılan Atabetü’l-Hakâyık ise dinî ve ahlâkî konuda olup didaktik bir vaaz ve nasihat kitabıdır. Eser, Kutadgu Bilig’den sonra İslâmî Türk Edebiyatı’nın, elde bulunan, ikinci eseri olmak bakımından, başta Türk dil tarihi olmak üzere, tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için önemlidir.¹⁰

Türkçenin ilk lûgat ve dilbilgisi kitabı olan Divânü Lûgâti’t-Türk’te; Türkçe kelimelerin ne mânâlarda ve nasıl kullanıldıklarını göstermek maksadıyla yazılmış Türkçe cümleler, ibareler, deyimler ile küçük edebî örnekler, destanlar ve diğer şiir parçaları, kavim ve yer isimleri bulunmaktadır. Eski Türk hayatına, Türk adlarına, ünvanlarına ve daha pek çok

⁹ Dursun Yıldırım; *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 57, 65.

¹⁰ Nihad Sâmî Banarlı; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, C.I; s. 243.

millî, beşerî, coğrâfî konulara ait bilgiler veren bir kültür ve tarih hazinesi olan Divânü Lûgâti't-Türk ile Kaşgarlı Mahmut, XI. yy.'da, Herder'in vurguladığı şekliyle nasıl ve ne derece şuurlu bir milliyetçi sıfatıyla çalıştığını gösterir. Divânü Lûgâti't-Türk; İslam Medeniyeti dönemlerinde Türk Halk Edebiyatı'nın ilk örnekleri hakkında bize bilgi vermektedir.

Türk folkoru açısından önemli bir kaynak da XIV. yy.'da yazılmış olan Dede Korkut Kitabı'dır. Bu hikâyeler, Türk tarihi ve sosyal hayatı bakımından zengin bilgileri içermektedir. Buradan; Türklerde aile, nüfus siyaseti, kadın, çocuk terbiyesi, çocuğa ad koyma, din vs. gibi pek çok bilgiyi öğrenmek mümkündür.

XV. yy. Osmanlı Devletinin İstanbul'u da alarak ilerleyişe geçtiği ve Balkanlarda zaferler kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde, alınan topraklardaki halkların kültürüyle Osmanlı halkının kültürel değerleri birleşmiş ve kaynaşmıştır. Siyâsî alanda elde edilen başarılar, kültür alanındaki çalışmalarını da etkilemiş ve genişleyen coğrâfî alan nedeniyle eserlerde zengin bir dil kullanılmıştır. Bununla birlikte Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî gibi şâirler, Türkçe'ye önem vermişler ve daha anlaşılır sadelikte şiirler söylemişlerdir. Ayrıca Osmanlı hükümdarlarının emriyle, sade ve güzel halk Türkçesiyle eserler yazılmıştır. Halka, halk diliyle hitap eden bu çeşit eserlerin başında anonim Osmanlı tarihleri görülür. Bu tür eserler, nesirle yazılmış birer destan değeri taşırlar. Fakat bu çalışmalara rağmen, şâirler arasındaki genel kanaat nedeniyle, Türkçe şiir söylemek basit ve avam olarak görülmüştür.¹¹ Arapça ve Farsça'nın artan baskısına karşı XV. yy.

¹¹ XVI. yüzyılda Âşık Çelebi, "Tezkire-i Şuarâ" isimli eserinde, halk arasında okunmaya müsait bir eser yazdığından dolayı Hamzavî'yi şâir saymamış ve asrın meşhur şâirlerinden bahsederken de şunları söylemiştir: "İshak Çelebi'nin gazelleri, sade ve külfetsiz bir üslupla yazıldığı için hokkabazlar, hanendeler arasında yayılmış. Bir gün İshak Çelebi'nin de hazır bulunduğu bir düğünde, oyuncuların biri hep onun gazellerini okumuş, şâir bundan memnun olmuş ve şaka yollu; acaba bizim gazellerimiz olmasa, bunlar ne okurlardı, demiş. Yine o mecliste bulunan ve İshak Çelebi'yle arası açık olan Şah Kasım adlı bir şâir hemen şu cevabı vermiş; bunlar da olmasa sizin şiirlerinizi kim okurdu".

Aydınların halk edebiyatını tahkiri meselesi günümüzde de halen devam etmektedir. Köylü-cahil halk yakıştırmaları Türk aydınının kendi kültürüne yabancılaşmasına neden olurken, halk edebiyatının bir bilim dalı olduğunun ve kendi metotlarıyla incelenmesi gerçeğinin de anlaşılmasına engel olmaktadır. Bilgi için bkz. Fevziye A. Tansel; "Halk Şâirlerimizin Küçümsemesi ve Tahkiri Meselesi", *Belleten*, Ankara 1985, C.XLIX, S.194, s. 313-333.

sonlarında ortaya çıkan Türkî-i Basît Cereyanı, Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî adında iki büyük temsilci yetiştirmiştir. Böyle olmakla beraber bu hareket, rağbet görmemiş, temsilciler yetiştirememiş ve dönemin tezkirecileri tarafından büyük bir alâkasızlıkla karşılanmıştır. Bu tezkireciler, Türkî-i Basît hareketinden eserlerinde bahsetme lüzumunu dahi hissetmemişlerdir.¹²

XVI. yy., Osmanlı Devletinin siyâsî, sosyal ve kültürel alanda refah içinde yaşadığı; aynı zamanda ilk bozulmaların da görülmeye başlandığı bir dönemdir. XVI. yy.'ın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, daha önce tarihinde yaşamadığı uzun süreli iki savaşa arka arkaya girmiş ve bir netice alamamıştır. 1578-1590 yılları arasında İran Safevi Devleti ile, 1593-1606 yılları arasında ise Avusturya ile yapılan savaşlar Osmanlı düzeni için tahrip edici etkiler yapmış ve büyük buhrana girmesinin ana sebeplerinden olmuştur.

Osmanlı Devleti 1517'de Mısır'ı aldıktan sonra garp ocaklarını fetihmiş ve böylece Batı Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. Garp ocakları adı verilen eyaletlerden Cezayir 1516-1830, Tunus 1574-1881, Trablusgarp 1551-1912 yılları arasında Osmanlı idaresinde kalmıştır. Garp ocaklarının Türk halkbilimi açısından önemi, özellikle yeniçeriler ve denizciler arasında birçok halk şâirini yetiştirmiş olmasıdır. Akdeniz'de, Cezayir ve Tunus'ta bulunan halk şâirleri, kahramanlık konulu destanlar bakımından zengin bir edebiyat ürünü bırakmışlardır. Bu ocakların önemli diğer bir yönü de; Arapça yaygın dil olmakla beraber, siyâsî alanda Türkçe'ye önem kazandırması ve İstanbul ile yapılan yazışmaları Türkçe olarak yapmasıdır.¹³

XVII. yy.'da Osmanlı Devletinin Habsburg İmparatorluğu karşısında aldığı ilk yenilgi ve arkasından imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı ordusunun ve askerî bilgisinin, dönemin gelişmelerinin arkasında kaldığını gösterir. Bu antlaşma İslâm dünyası ile Avrupa arasındaki askerî dengede bir dönüm noktasıdır. Bu noktadan sonra Osmanlı Devleti bir yan-

¹² M. Fuad Köprülü; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Yay. Haz. Orhan F. Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 394.

¹³ Atilla Çetin; "Garp Ocakları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, C.13, s.382-386.

dan Avrupa'ya karşı savunmaya geçmiş diğer yandan iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Bu uğraş içinde hem devlet dışarıya karşı zayıflamış, hem de Avrupa devletlerinin Osmanlıların iç işlerine müdahalesi başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, savaş alanlarındaki yenilgilerle sonuçlanmıştır.¹⁴

Sosyal alanda ise imzalanan Karlofça Antlaşması (1699), Osmanlı Devletinin ilk kez geniş çapta toprak kaybına yol açar. Bu antlaşmayla başlayan ve giderek artan toprak kaybı, "93 Harbi" olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda doruk noktasına ulaşır. Siyaset alanında görülen toprak kaybı ve sınır daralmaları, sosyal alanda büyük göç hareketlerine yol açar. Çünkü sınırlar, fetih yıllarında buralara büyük çapta getirilip yerleştirilmiş olan Türklerin yaşadığı yörelerin el değiştirmesini gerektirecek kadar daralmıştır. Siyâsî, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik etkenlere bağlı olarak kendini gösteren ve büyük sayılarda insan kitlelerini yollara döken, birbiri ardına eklene eklene büyüyerek artan göç olayları yaşanır. Bu büyük göç olaylarıyla birlikte bu kez, tersine bir kültür taşınması görülür. 1830'da Cezayir, 1881'de Tunus, 1882'de Mısır, 1908'de Bosna-Hersek, Girit, Bulgaristan, 1912'de Trablusgarp ve 1913'te de Arnavutluk, Makedonya, Balkanlar elden çıkar.¹⁵

Romanya'dan, Bulgaristan'dan, Yugoslavya'dan Türkiye'ye ve o zamanki sınırlar içinde kalan diğer yörelere göçmen olarak giden Türkler ve Türk kültürünü benimsemiş olan Boşnak ve Arnavut gibi etnik gruplara bağlı olanlar, yeni yerleştikleri yörelere eski yörelerinden getirdikleri kültür öğelerini de beraberlerinde taşırlar. Bu durum, Türk folklorunda yeni dinamikler yaratır, tabakalaşmalara yol açar. Kaybedilen topraklardan göç edenler, Türk folklorunda tam bir çeşitlenme, iç içe geçme ve üst üste yığılma gibi görünüşlerin oluşmasına neden olurlar. Bu durum daha

¹⁴ Oral Sander; *İlkçağlardan 1918'e Siyâsî Tarih*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 140.

¹⁵ Balkanların elden çıkışını, halkbilimi ve milliyetçilik ilişkisi bağlamında değerlendiren Mustafa Kemal Atatürk, bu konuda Cumhuriyet döneminde şunları söylemiştir: "Biz Balkanları niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun bir tek sebebi vardır. Bu da Islava Araştırma Cemiyetleri'nin kurduğu Dil Kurumları'dır. Bizim içimizdeki insanların millî tarihlerini yazıp millî şuurlarını uyandırdığı zaman biz, Balkanlardan Trakya hudutlarına çekildik." Bkz. Utkan Kocatürk; *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s.165.

sonra, bilinçli ve dikkatli bir derleme ile değerlendirmeyi gerektiren yaklaşımlara duyulan ihtiyacı da gündeme getirmiştir.¹⁶

XVII. yy.'ın ünlü seyyahlarından olan Evliya Çelebi, 1630 yılında İstanbul'dan başlayarak 1681 yılına kadar Osmanlı Devleti topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatlerini "Seyahatnâme" isimli eserinde anlatmıştır.¹⁷ Evliya Çelebi eserinde, Türkçe dışında farklı dillerden kelimeleri, günlük dile ait kısa cümleleri, deyimleri ve çeşitli azınlıkların Türkçe konuşmalarını kendilerine has telaffuzlarıyla kaydederek önemli bir derleme meydana getirmiştir. Eser, kaynaklara dayanan bilgiler içermesinin yanında; görgü tanığı olarak halktan bilgiler katması nedeniyle de özellikle halkbilimi için başvuru kitabı olma özelliği kazanmıştır.

XVIII. yy. başlarında, Osmanlı kurumlarının çağın gerisinde kaldığı anlaşılmıştır. Batılılaşmaya ve Batı kurumlarının alınıp uygulanmasına karşın, Osmanlı Devletinin ekonomik çıkarlarına uygun önlemler alınmamış ve hızla onu yarı sömürge yapacak olan, 1740 Kapitülasyonları gibi yeni ekonomik tavizler verilmiştir. Böylece devlet, bir yandan batılılaşma hareketleri ile güçlenmeye çalışırken, öte yandan verilen tavizlerle hızla yarı sömürge olma sürecine girmiştir. Hatta yeni kurumların finansmanı için yeni vergiler gerektiğinden, bunun zararını dahi görmüştür. Dolayısıyla da Osmanlı toplumu batılılaşmaya hiçbir zaman hoş gözle bakmamıştır.

Türk edebiyatının olduğu kadar, sosyal ve siyâsî yapılarının da kendini yenileme sancıları çektiği XVIII. yy., Osmanlı Devletinin Avrupa ile temaslarının eğitim, teknoloji ve askerî sahalarda artış göstermeye başladığı bir dönemi kapsar. Lale bahçeleri, helva sohbetleri ve Kâğıthâne eğlenceleri ise bu devrin sosyal hayatına renk katan yeni unsurlardır. Şiir, klişeleşmiş ifadelerden, mazmunlardan sıyrılmaya, üslûbunu değiştirmeye, İstanbul sokaklarında dolaşmaya, halkın diline kulak vermeye baş-

¹⁶ Aydın Oy; "Balkanlardan Türkiye'ye Taşınma Folklor Ürünleri Üzerine", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri (Genel Konular)*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1986, C: I, s. 222.

¹⁷ Nuran Tezcan; "Seyahatnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C.37, s.16-19.

lar. Yaşanılan çevre ve insanlar edebiyatın dikkatini çekerken mimârî zevkte ve musikîde de değişmeler, kıpırdanmalar kendini gösterir. Diğer taraftan sözlü geleneğe bağlı halk şâirleri okuma yazma oranlarının artmasıyla beraber üslûplarını, Dîvân Edebiyatı tarzıyla da zenginleştirmeye çabalarlar. Bütün bu hareketler, ne yazık ki kendi dinamiğine bağlı bir gelişme seyri takip edemez; içten ve dıştan gelen baskılara maruz kalır. Bu baskılar beraberinde “Tanzimat”ı getirir ve bütün yapılarda radikal değişmelere sebep olur. Dolayısıyla kendi dinamiği içinde gelişip doğması beklenen, yapıya uygun “Türk romantizm hareketi” bir “zorlama”ya uğrar ve tabii gelişim seyrini kaybeder.¹⁸

Lale Devri olarak adlandırılan dönemin en önemli olayı; Said Mehmed Efendi'nin gayreti ve İbrahim Müteferrika'nın yardımlarıyla kurulan ve gelişen matbaacılık faaliyetleri olmuştur. Matbaa sayesinde pek çok eser basılmış ve Batı'daki gelişmeler takip edilebilmiştir. Türk folkloru için bu hareket, bir inkılâp niteliğindedir. Çünkü Avrupa'da oluşmaya başlayan folklor çalışmalarını bazı Türk aydınları görmüş ve eserlerinde bahsetmişlerdir. Bu ise, daha sonraları gelişip yaygınlaşmış ve Ziya Gökalp gibi aydınların bu meseleler üzerinde düşünmesine sebep olmuştur. Fakat bu çalışmaların Herderci bir yaklaşımla olmadığı ve “Osmanlıcılık” ideolojisi nedeniyle “Milliyet” fikrinin açıkça ifade edilmediği unutulmamalıdır.

Batı ile ilişkilerin yeni bir döneme girdiği 1718-1730 yılları arası Lale Devri'ne son veren Patrona Halil Ayaklanması, kökleri 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar uzanan, siyâsî ve ekonomik boyutları olan ve halkın tepkisini dile getiren toplumsal bir olaydır.¹⁹ Bu bakımdan batılılaşma hareketi, daha başlangıcında, toplumun ekonomik anlamda orta ve alt kesimlerinin tepkisini ve düşmanlığını çeken bir hareket olarak başlamıştır.

Türkiye'de folklorla yönelişin sebeplerini, Türk edebiyatında bir “pre-romanticism” adı verilebilecek olan “Mahallîleşme Cereyanı”

¹⁸ Aydın Oy; *a.g.e.*, s. 44.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan; “Patrona İsyanı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C.34, s.189-192; ayrıca bkz. *Destârî Sâlih Tarihi Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları, Ankara 1962, s.VII-XII.

döneminde aramak mümkündür. XVIII. yy.'a isabet eden “Mahallîleşme Cereyanı”, Avrupa ile sıklaşan temaslar ve bu arada devletin alt kültür daireleri arasındaki tabîî bütünleşmeye yönelik neticesinde gelişen yeni hayat tarzına bağlı edebiyat anlayışında meydana gelen yapı değişimine verilen addır.²⁰

Dursun Yıldırım “Mahallîleşme Cereyanı”nı şöyle değerlendirir; XVIII. yy.'da Türk devlet hayatında, üç büyük kültür dairesi vardır: *a. Büyük şehir kültürü*: Bu kültür dairesi içinde şehirliler, münevverler ve idareciler vardır; *b. Göçebe ve yarı göçebe kültürü*: Göçebe ve yarı göçebeler ile küçük köylerde yaşayanlar bu daire içinde yer alır; *c. Geçiş veya Tekkatarikat kültürü*: Bu kültüre mensup olanlar ilk iki kültür dairesi arasında yaşayan kesimdir. Mahallîleşme cereyanı, her üç kültür dairesinin de “iletişim”inden kaynaklanan bir “bütünleşme” hareketidir.²¹ Kanatimizce de bu cereyan, Türk edebiyatının, herhangi bir dış tesire kapılmadan, kendi iç olgunlaşmasından ve gittikçe yerleşmesinden doğan bir harekettir ve daha önce 15.yy.'da Necâtî Bey'de görülen halk yaşayışı ve dilinin şirde kullanılması, mahallîleşme hareketinin en önemli temsilcisi olan Nedim'de daha etkin bir şekilde yerini bulmuştur.

XIX. yy.'a gelindiğinde, Osmanlı Devleti Avrupa devletleri görünümünde değildir. Osmanlı Devleti, Avrupa'da Rönesans ve Reform dönemlerini izleyen Aydınlanma Çağı'nın yeni teknolojik buluşlarından ve bunun sonucunda ortaya çıkan endüstri devriminden uzak kalmıştır. Endüstri devriminin sonucunda Avrupa ordularında gerçekleştirilen büyük teknik ve lojistik başarılar, devlet yöneticilerince çok geç ve etkisiz bir biçimde izlenmiştir. Büyük ölçüde bu yüzden, Osmanlı ordusu, XIX. yy. boyunca girdiği hemen hemen her savaştan yenik çıkmıştır. Devlet böyle bir görüntüdeyken, Fransız Devrimi'nin ilkeleri, Napolyon istilacılarının ortaya çıkardığı siyâsî istikrarsızlık ve Avrupa siyâsî haritasının sürekli olarak uğradığı değişiklikler, Batı ve Orta Avrupa'da olduğu gibi, Doğu Avrupa'da da önemli gelişmelere yol açmıştır.

²⁰ “Mahallîleşme Cereyanı” için bkz. M. Fuad Köprülü; “Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri”, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 271-315.

²¹ Dursun Yıldırım; *Türk Binîği*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 58.

Bu gelişmeler içinde en önemlisi, milliyetçilik ilkesinin kazandığı başarılarıdır. Alman filozof Herder, her halkın millî kültürüne sahip olarak, kendi karakterine uygun bir şekilde yaşaması gerektiği ve her milletin kendine göre bir değeri olduğu fikrini savunur.²² Herder'in milliyetçilik anlayışı en çok büyük devletlere zarar vermiştir. Özellikle Herder'in etkisi altına giren coğrafyalarda çok sayıda küçük millet ve millî devlet ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti içindeki halklar da “romantik halk kavramı” bağlamında kendilerini bir halk olarak görmüşler ve isyan edip bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Böylece XIX. yy.'da, azınlıkların teker teker bağımsızlıklarını almalarıyla, devletin parçalanma süreci de başlamıştır.²³ İlk bağımsızlığını kazanan devlet, 1829 Edirne Barışı ile Yunanistan olmuştur. Bundan sonra Balkan toplumları, Osmanlı Devletinin girdiği her savaştan yararlanarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.

Edebiyat alanında ise, dilde sadelik ihtiyacını, halk edebiyatının değerini ve önemini, o yılda herkesin anlayacağı tarzda “sehl-i mümteni” kabilinden şeyler yazmanın ne kadar iyi olacağını ilk defa açık ve kesin surette ileri süren kişi, XIX. asırda Mustatraf mütercimi âlim ve tarihçi Esad Efendi'dir.²⁴ Onun, Arap halk edebiyatında bulunan “zecal”lerden bahsederken söylemiş olduğu sözler, bu dönem içinde Türk folklor araştırmaları açısından, konuya ilk temas sayılabilir.

Osmanlı Devletinde Sultan Abdülmecit'in padişahlık dönemi (1839-1861); sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) okunarak ilan edilen Tanzimat'la başlamıştır. Tanzimat Dönemi (1839-1876), Türkiye'deki halkbilimi çalışmalarına zemin oluşturacak önemli iki akımdan biridir. Bir diğeri ise Türkçülük hareketidir. Bu dönemde edebiyat, sosyal değişimin aracı olarak kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı; Fransız Devrimi'nde ilan edilmiş olan Haklar Bildirisi gibi, bir halk hareketi sonucu ortaya çıkmayıp; yönetici tarafından tek taraflı olarak verilen ve dolayısıyla gerektiğinde geri alınabilecek olan bazı temel hakları tanıdı. Bu nedenle “Tanzimat Hareketi” dış

²² Acar Sevim; *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul ?, s.352.

²³ Oral Sander; *a.g.e.*, s. 290.

²⁴ M. Fuad Köprülü; *a.g.e.*, s. 297.

baskıların ve zorlamaların bir neticesi olarak, Türk devlet yapısını, dolayısıyla sosyal ve kültürel yapıları Avrupalıların istediği biçimde yeniden düzenleme operasyonudur. Bunda XVIII. yy.'dan itibaren gittikçe artan bir hızla Osmanlı'da nüfuz etmeye başlayan Avrupa bilgi ve teknolojisinin rolü büyüktür.

Osmanlı Devletinin sürekli "gerileme" döneminden kurtulabilmesi için, padişah III. Selim döneminden beri yapılan; askerî, sanayî, mimarlık, eğitim, tıp alanındaki yenilikler Fransız uzmanlarca gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar Osmanlı aydınları arasında Fransızcanın öğrenilmesine ve bu yolla Avrupa'da cereyan eden siyâsî, felsefî, fikrî ve edebî hareketler hakkında bilgi edinilmesine imkan hazırlamıştır. Böylece Türk edebiyatında tamamen yeni bir hareket gelişmiş ve Fransız edebiyatı Türk münevverleri arasında tesirlerini göstermeye başlamıştır. "Tanzimat" hareketiyle birlikte, Fransız İnkılâbı'nın ortaya çıkardığı "vatan", "halk", "millet", "hürriyet", "demokrasi" ve "cumhur" kavramları gazete ve mecmualar vasıtasıyla kitlelere duyurulmağa çalışılmıştır.²⁵

XIX. yy.'ın bir "Milliyetçilik" çağı olduğunun farkında olmayan, yahut bu hususu görmezden gelip, sarstığı bünye içinde yer alan çeşitli kavimleri bir arada tutmak için Tanzimat aydınları, "Osmanlılık" ideolojisi ile hareket etmişlerdir. Fakat "Milliyetçilik" cereyanının süratle yayıldığı Hıristiyan Balkan milletlerini bu ideoloji ile tutmak ve onları "Millet-i Osmaniye"nin bir parçası saymak mantığı, çözülme hareketleri ve 1877 yılında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşının getirdiği neticelerle çökmüştür.

Tanzimatçılar, devleti kurtaracağına inandıkları "Osmanlılık" ideolojisi ile uğraşırken; Avrupa milletlerinin hayatında "Romantizm" ve "Milliyetçilik" cereyanları hakim olmaya başlamıştır. Sosyal ve beşerî ilimler sahasında maziye öğrenme, milliyetin araştırılması arzusu yeni bir disiplinin, yani folklor ilminin doğmasını, gelişmesini sağlar. Tanzimat aydınları bu gelişmeden, belirli ölçülerde haberdardır. Fakat bizdeki yazarların sözlü ve yazılı gelenekten gelen halk edebiyatı ürünleri hakkındaki olumsuz düşünceleri, Tanzimat devrinde de devam etmiştir.²⁶ Çünkü

²⁵ Dursun Yıldırım; *a.g.e.*, s. 45-46.

²⁶ Tahir Alangu; *Türkiye Folkloru Elkitabı*, Adam Yayınları, İstanbul 1983, s. 132.

amaçları, folklor ürünlerinden yararlanarak bir “millî edebiyat” yaratmaktan ziyade, eski edebiyatı yıkmak için her fırsatı değerlendirme prensibine dayanır. Tanzimat’ın fikrî yapısının oluşturulmasında mühim rol oynayan Şinasi’nin, Ziya Paşa’nın ve Namık Kemal’in, gazete dilinin halkın konuştuğu dile yaklaştırılması yolundaki çabaları önemlidir. Fakat bu yaklaşımın siyâsî bir amaca yönelik olduğu da unutulmamalıdır.²⁷

Tanzimat devri yazarları içinde Şinasi’nin (1826-1871) halka yönelişi, hem düşüncede, hem eser vermede tam bir bütünlük göstermektedir. Şinasi gazeteyle uğraşırken, Avrupa’nın halka bakışını öğrenmiş ve bunun etkisiyle birtakım çalışmalar yapmıştır. Şinasi, halk arasından topladığı ve “hikmet-i avâm” diye değerlendirdiği atasözlerini “Durûb-i Emsâl-i Osmaniye” adı ile bir kitap halinde yayınlamıştır. Şâir Evlenmesi’nde ise halk hayatından istifâde etmiştir. Şinasi, dilde ve düşüncede halka yönelmenin gereklerini gazetesinde makaleler halinde de anlatmıştır.

Ziya Paşa (1825-1880) ise; “Harabat”ında, âşıkların şiir söylemelerini tahkir ederken “Şiir ve İnşâ” adlı makalesinde, bizim asıl edebiyatımızın “Halk Edebiyatı” olduğu düşüncesini ileri sürmüştür.²⁸

Namık Kemal (1840-1888); “Mukaddime-i Celâl”inde Halk Edebiyatı’na karşı küçümseyici düşünceler ileri sürmesine rağmen, “İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey” (1876) adındaki ilk romanında kuruluş ve tema bakımından bir meddah öyküsünü genişletip işlemiş görünmektedir.²⁹ Dil üzerinde duran Namık Kemal, aruz veznini, şiiri Türkçeleşmekten alıkoymak ve kırılması gereken bir zincir olarak görmüştür. Mukaddime-i Celâl’de, aruzdaki imkansızlıklar karşısında Türk şiirinin hece vezniyle yazılmasını kabul etmekle beraber, hece vezninin aruza göre âhenksiz olduğunu, amiyane şeyler söylemeye mahsus bir tarz gibi görüldüğünden ciddi eserlerde hecenin başarılı olamayacağını belirtmiştir. Bu tutum Namık Kemal’in Herderci anlayıştan uzak olduğunu ve klasisizmin kurallarına uygun bir tavır takındığını göstermiştir. Zira o, orta oyunu, karagöz gibi halka hitap eden sanatları içlerinde yer bulan müstehcen ve edep dışı

²⁷ Dursun Yıldırım; “Türkiye’de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri”, *Millî Folklor Dergisi*, Ankara 1994, C: 3, Yıl:6, S: 21, s.5.

²⁸ Ziya Paşa; “Mukaddime”, *Harâbât*, Matba’a-i Âmire, İstanbul H.1291/M.1875, s.1-25.

²⁹ Tahir Alangu; *a.g.e.*, s. 133-134.

sözlere takıldığından lâyıkıyla değerlendirememiş, onları amiyane bularak tenkit etmiştir.³⁰

Bütün bu yapılan çalışmalar Türk folklor araştırmalarının gelişmesine yol açacak güzel bir başlangıç olabilirdi. Ancak Tanzimat münevverlerinin “halkçılık”ı, hakiki halktan ziyade siyâsî planda düşünülen “ütöpik” veya “hayâlî” bir halka dayanmaktaydı. Daha doğrusu yaratmaya çalıştıkları “halk” kavramında kitâbî kalmışlar, devletin sahibi olduğu halkı görmezden gelerek gerçeklerden kaçmışlardır. Tanzimatçılar, zihinlerinde “tasavvurî” halka ait problemleri çözmeye çalışırken; sokaktaki gerçek “halk”, “avâm”, onlardan uzakta kendi dramlarını yaşamaktadır. Bu anlamda Türk aydını, Herderci davranıştan farklı hareket etmiştir. Türk aydını var olanı yıkmaya, rejimi değiştirmeye çalışırken; Herder, halk ile beraber olmuştur. Herder’in milliyetçilik hareketi aslında bir edebiyat hareketidir: Fransız klasiğinin kurallarına sırt çevirme, halk edebiyatının keşfedilip asıl millî edebiyat olarak benimsenmesi, eserlerde Alman tarihinden, edebiyatından ve mitolojisinden faydalanma gibi konulara yönelme Herder’in edebiyata da halk kavramına dayalı bir milliyetçilik anlayışı getirdiğini göstermektedir.³¹

Bir çöküş devresi içinde olan Osmanlı Devleti, XIX. yy.’da Rusya’ya karşı kazandığı tek savaş olan Kırım Savaşı’nın sonunda Paris Barış Antlaşması’nı imzalamıştı (1856). Bu Antlaşma, o sırada ilan edilmiş olan Islahat Fermanı’nı Avrupa devletlerine duyurmuştu. Bu ferman, bir yönüyle Osmanlı reform hareketleri içinde önem kazanan bir belgedir. Fransız Devrimi ile Avrupa’ya yayılan eşitlik ilkesi, sınırlı bir biçimde de olsa, ilk kez Islahat Fermanıyla Osmanlı Devletinin siyâsî yaşantısı içine girmiştir. Fransız Devriminin ikinci ilkesi olan özgürlük ise, Osmanlı toplumuna 1876 I. Meşrutiyet hareketiyle girmiştir.

1867 yılında Fransa’ya giden Yeni Osmanlılar Cemiyeti, orada “Genç Türkler” adıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdir. I Meşrutiyet’in ilan edilmesinde bunların, özellikle Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabaları etkili olmuş; dönemin padişahı II. Abdülhamit (1876-1909), Meşrutiyet’i ilan etmiştir.

³⁰ Ömer Faruk Akün; “Namık Kemal” maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, C.32, s.373-375.

³¹ Acar Sevim; *a.g.e.*, s.410.

33 yıl Osmanlı tahtında kalan Sultan II. Abdülhamid döneminde, yabancı ülkelerdeki milliyetçi hareketler çok uluslu Osmanlı Devletinin parçalanması, içerideki hareketler ise devletin mutlak yetkisinin kısıtlanması anlamına gelmekteydi. Sultan II. Abdülhamid, milliyetçiliğe karşı dinî uyanışı kullanmayı istemiş ve devleti, Avrupalıları birbirlerine karşı idare ederek korumaya çalışmıştır. Amacı, Osmanlı sultanlarının son yüzyıllar içinde pek kullanmadıkları “Halifelik” sıfatını canlandırarak, ortak Hıristiyan tehdidine karşı bir İslâm direnişi örgütlemektir. Böylece Balkan milletlerinin ayaklanmasıyla çöken “Osmanlıcılık” ideolojisi yerine, “Ümmet-i İslâmiye” etrafında toplanma, yani “İslâmcılık” ideolojisi savunulmuştur. Ancak bu teori de beklenen neticeyi vermemiştir. Türk olmayan Müslümanlar da, Avrupalıların teşvikiyle de olsa, istiklâl kazanma hevesine kapılınca, “İslâmcılık” ideolojisi de devleti kurtarma açısından geçerliliğini kaybetmiştir. Bundan sonra, bir anlamda kendine, kendi kaynağına, gücüne ve imkânlarına yönelerek, çağın bilgi ve teknolojisinden gereğince istifâde edip devlete çeki-düzen vermeye dönük “Türkçülük” hareketinin, “kültür hareketi” plânında, daha Tanzimat devrinden beri kendine yer açmaya çalıştığı görülmektedir. İşte bu devrede münevverler arasında şuurlu bir “Milliyetçilik” hareketi başlamıştır. Hareketin gelişmesine ve yayılmasına çalışan münevverler arasında Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Ali Suavi Efendi önde gelen isimlerdir.

“Türklük” fikri, diğer milliyetçi akımlarda da olduğu gibi, dil kavramının etrafında şekillenmiştir. Zira Herder’e göre milletlerin var olma mücadelesindeki en etkili silahı anadilin kullanılmasıdır. Ona göre; “Almanlar arasında manevî bağın oluşması için Alman dilinin kullanılması şarttır. Almanca yazan herkes bu konuda büyük hizmet etmiş olacaktır. Alman milletinin dünyada saygınlık kazanmasının ön şartı önce kendi kendine saygı göstermesidir. Bunun için de Alman halkının manevî hazineleri derlenmeli ve amaca uygun kullanılmalıdır. Halk, hor görülmemeli ve milletin bir parçası olduğu kabul edilmelidir.”³²

Tanzimat döneminde birçok aydın, yeni oluşan siyâsî ve sosyal fikirlerin daha etkin iletişimi için dilde sadeleşme gereğini vurgulamıştır. Bunların başında Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gelir. Her ne kadar

³² A.e., s.371.

Namık Kemal, hayâl ettiği ideal Osmanlı toplumunu, vatan kavramı etrafında perçinlenmiş ve birbiriyle uyumlu ortak bir yaşam süren farklı etnik grup ve dinlere mensup halkların birlikteliği olarak tanımlıyorsa da, onun halk kavramı Herderci bir anlamda kullanılmıyordu. Namık Kemal için, savunucusu olduğu kültürel hareketi köylüye yayma gibi bir düşünce söz konusu değildi. Onun hayâl ettiği halk hiç değilse makalelerini okuyabilecek bir grubu temsil ediyordu.³³

Ahmed Vefik Paşa başta olmak üzere, Süleyman Paşa, Ali Suavi gibi münevverler ise, yine Fransız filologlarının ve tarihçilerinin tesiri altında, “Türk Milliyetçiliği”nin esasını kurmaya çalışmışlardır.

Ahmed Vefik Paşanın eserleri, millî şuuru uyandırma açısından olduğu kadar, Türk folklor araştırmaları yönünden de önemlidir. Zirâ o, Türk dilinin zenginliğini göstermek üzere tertip ettiği sözlük olan; “Lehçe-i Osmanî”ye, halk arasında topladığı kelimeleri de katmıştır. Derlediği atasözlerini; “Müntehabât-ı Emsâl-i Türkiye” adıyla yayınlayan Paşa, eski Türk destan ve esâtirinden izler taşıyan ünlü; “Şecere-i Türki”yi de bastırarak okuyucunun istifâdesine sunmuştur. Moliere’den yapmış olduğu tercümelere halkın konuştuğu dili ve ifade üslûbunu kullanmış, eserlerin konu ve kahramanlarını yerlileştirmiştir. Ahmed Vefik Paşa, tiyatro eserlerinde halk diline yerleşmiş ve tamamıyla Türkçeleşmiş kelimeler dışında yabancı kelimeler kullanmamıştır. Buna karşılık yazı dilinde kullanılmayan, halk kelime ve deyimlerine ise çokça yer vermiştir. Ahmed Vefik Paşa’nın Türk tarih ve folkloruna yönelen dikkatinin kökenlerinde onun diplomat kimliği nedeniyle, Avrupa deneyimleri ve gözlemleri bulunmaktadır. Bu sayede o, Avrupa’daki siyasî hareketleri izlemiş ve oradaki halka yönelik yorumlayabilmiştir.

Süleyman Paşa ise; ilk defa Türk tarihini Orta Asya’dan itibaren ele alan bir ders kitabı; “Tarih-i Âlem”i hazırlamıştır. Bunun yanı sıra, “Sarf-i Türki” adını taşıyan bir gramer kitabı da yazar. Recâizâde Ekrem’in yazmış olduğu; “Tâlim-i Edebiyât-ı Osmânî”yi görünce Süleyman Paşa, kendisine bir mektup yazarak; “Osmanlı tâbirinin sadece devletimizi ifade

³³ Arzu Öztürkmen; *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 22-23.

edebileceğini, milletimizin adını *Türk* ve bu sebeple, dilimize *Türk dili*, edebiyatımıza *Türk Edebiyatı* denmesi gerektiğini” bildirir.³⁴

Ahmed Vefik Paşa ve Süleyman Paşa’nın kültür yolu ile geliştirmeye çalıştıkları Türkçülük hareketi, 1897 Yunan Savaşı ile “Millî uyanış”ı gerçekleştirir. Bu uyanış millî şâir Mehmed Emin (Yurdakul)’un;

“Ben bir Türk’üm, dinim, cinsim uludur
Sînem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evlâdı, evde durmaz, giderim.”

mısraları ile bir cezbe halinde geniş kitlelere yayılmaya başlar. Savaş sırasında ve daha sonra gazete ve mecmualarda, sade Türkçe ile şiir yazılması ve hece vezinlerinin kullanılması teşvik edilir; anonim şiir örnekleri yayınlanır.

Türk folklorunun geleceği açısından bu anonim şiir örneklerinin yanı sıra, atasözleriyle, fıkralarla, destan ve halk hikayeleriyle ilgili kitapların neşriyatı, 1897 Yunan Savaşı’ndan sonra sayı itibariyle giderek artar.³⁵ Aydınların millî meselelere “Milliyetçilik” duygusu ile ilgileri artıkça folklorik ürünlerin de önemi anlaşılmaya başlar.

Sultan II. Abdülhamid döneminde artan baskı yönetimi, devletin giderek parçalanması ve özellikle Kırım Savaşı’ndan sonra daha da bozulan ekonomik ve mali durumun yarattığı sıkıntı, devleti gerçek bir tehdit altına sokmuştur. Bu durumda Osmanlı aydınları, ülkedeki mutlakıyetçi yönetime son vererek 1876 Anayasa’sını yeniden yürürlüğe sokmak, parçalanmayı ekonomik ve toplumsal gelişme ve ilerleme yoluyla engellemek gereğini duymuşlar ve bu yönde gizli dernekler kurmaya başlamışlardır. Kurulan dernekler içinde en önemli ve etkili olanı “İttihad ve Terakki Cemiyeti”dir. Cemiyet üyeleri 1905 yılından sonra özellikle Trakya’da bulunan orduların içinde hızla yayılmaya başlamıştır. İttihad ve Terakki hareketi, temelde Batı’nın üstünlüğüne karşı milliyetçi bir harekettir. İttihatçılara göre, parçalanma tehlikesinin artması karşısında, Osmanlı Devletinin başında parlamenter, yani seçim yoluyla iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir hükümetin bulunması son derece önem kazanmıştır. Bu

³⁴ Dursun Yıldırım; *Türk Bitiği*, s. 59.

³⁵ *A.e.*, s. 51.

düşüncelerle hareket eden Trakya ordularının artan baskısı karşısında, Sultan II. Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koyarak, II. Meşrutiyet dönemini açmıştır.³⁶

Türkiye'de aydınları siyâsî ve sosyal sorunlarla ilgilenmeye yönelten etmenlerin başında II. Meşrutiyet döneminin (1908-1913) getirdiği düşünce özgürlüğü gelir. Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde yayınlanan taşbaskısı halk hikayeleri, masallar, fıkra kitapları, halk şâirlerinin şiirleri, pek çok okuyucu bulmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra ise bu tür yayınlar daha da çoğalmıştır.³⁷

Yabancı Araştırmacıların Türk Folkloruna Katkıları

1913 yılından önce Türk araştırmacı ve yazarlar kadar yabancı araştırmacıların da Türk folkloruna önem verip derlemeler yaparak yayımladıkları görülmektedir. Macar İgnacz Kûnos'un (1860-1945), 1885 yılından itibaren Rumeli ve Anadolu'yu dolaşarak masal, türkü, ninni, Karagöz oyunu, meddah hikayesi vb. mahsulleri derleyerek yayımladığı bilinmektedir. İ. Kûnos'un folkloristik çalışmalarının temeli sayılan "Osmanlı Türk Halk Şiiri" adlı eseri 1887-1889'da, "Karagöz"ü 1886'da, "Ortaoyunu" 1899'da basılmıştır.

A. Vambrey Türk masallarının Macarca yayınlarından birine yazdığı önsözde şöyle demiştir: "Türk halk edebiyatının hazineleri sokaklara dağılmış inciler, pırlantalar, değerli taşlar gibi darmadağın bir halde, kendisini toplayacak birini bekliyordu. İ. Kûnos tamamen ihmâl edilmiş bu edebî hazineye ilgi gösterip, etrafa saçılmış bu değerleri toparlayarak Avrupalı okuyuculara eşsiz bir halk masalları dizisi sunmuştur. Kaldı ki, genç Macar Türkoloğu bu hazineleri tam zamanında topladı. Çünkü bir süre sonra Anadolu'nun klâsik topraklarını demiryolları bölecek, beraberrinde gelecek olan yabancılar, yabancı düşünceler, yabancı masallar ve ulaştırmanın sihirli bir değnekle yabancılaşması etkisi altında bu eski dünyanın özelliklerinin bir çoğu kaybolacaktı."³⁸

³⁶ Oral Sander; *a.g.e.*, s. 326-327.

³⁷ Nail Tan; *Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler*, ABO Basım, İstanbul 1997, s. 23.

³⁸ Georges Hazai; "İgnacz Kûnos'un Türk Folklor Araştırmalarındaki Yeri", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri (Genel Konular)*, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara 1976, C: I, s. 160.

Çalışmaları, Türk folklor araştırma ve incelemelerinin temeli sayılan İ. Künos'tan sonra pek çok yabancı araştırmacı da; özellikle Nasreddin Hoca, Karagöz, Seyyid Battal Gazi Menkabeleri, destanlar, masallar vs. gibi konularda incelemeler yapıp daha sonra yayımlamışlardır.³⁹ Yabancı araştırmacıların Türk kültürü hakkındaki çalışmaları sayesinde, Türk aydınlarının dikkati çekilmiş ve daha sonraki halkbilimi çalışmalarının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle yabancı araştırmacıların çalışmaları, Avrupa'da aydınlanma çağının düşünürlerini etkileyen ve orada halkbilimi çalışmalarının ortaya çıkmasına sebep olan Cizvit papazı Lafitau'nun yaptıklarına eşdeğer sayılabilir.

Folklorun Türkiye'de İlim Şubesi Olması

Türkiye'de, folklorun bir ilim şubesi olduğu⁴⁰, eldeki bilgilere göre 1900'lü yıllarda anlaşılmıştır. Bu bir tesadüf değildir. Hadise, bu yıllarda

³⁹ 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen dönemde Türk Halkbilimi ile ilgili çalışmalarda bulunan yabancılardan bazılarının isimleri şunlardır: W. Raddlof, B. Bartok, W. Eberhard, F. Giesse, G. Jacob, U. Johansen, F. W. Hasluck, I. Kunos, F. Luschan, T. Menzel, G. Mezsaros, G. Nemeth, K. Rainhard, H. Ritter, W. Ruben.

⁴⁰ Bilim ya da ilim terimi genel olarak, sistemli bilgiler topluluğu anlamında kullanılmaktadır. Bilimin işlevleri ise;

1. Problem arayan-soru soran, hipotez üreten işlevi,
2. Test etme, kontrol etme, sertifika verme işlevi,
3. Örgütlenme, kuramlaştırma, yapılaştırma işlevi,
4. Tarih-toplayan, bilimsel (scholarly) fonksiyonu,
5. Teknolojik yönü, araçlar, yöntem ve teknikler,
6. Yönetmel, karar verici (executive) ve örgütsel taraf,
7. Yayma-yayınlama ve eğitimsel işlevler,
8. İnsanın kullanımına uygulanmaları,
9. Takdir etme, zevk alma, kutlama ve ödül verme olarak belirlenmektedir.

Bilimsel araştırma ise; belli amaçlarla ve sistemli süreçler yoluyla veri toplama ve toplanan verilerin analizi olarak tanımlanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Balcı; *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*, PagemA Yayıncılık, Ankara 2001, s.1, s. 33.

Bu bilgiler ışığında, Türk halkbilimi ya da halk edebiyatının bir bilim dalı olarak tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: Türk halklarına ait kültürel malzemeyi derleyerek onu kendine ait metodlarla değerlendiren ve Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunan bir bilim dalıdır.

gelişmeye ve yayılmaya başlayan Türkçülük hareketiyle doğrudan doğruya bağlıdır. Türkçülük hareketi, çöken devletin enkazı altından “Millî” devletin doğuşuna sağlam zemin hazırlamış ve başarıya ulaşılmasını sağlamıştır.

Türkiye’de Türkçülük hareketini yaymak, Türk kültürünü ortaya çıkarmak amacıyla kurulan ilk dernek, “Türk Derneği” (1908) adını taşır. Türk folklor araştırmaları açısından bu derneğin faaliyetleri şuurlu ve organize olmuş ilk adımlar olarak değerlendirilir.⁴¹

Ömer Seyfettin ve Ali Canip’i de içine alan bir başka grup aydın da “Genç Kalemler” adlı dergi etrafında toplanırlar. Dergi, esasen Türklük, Osmanlılık, ırk ve millet gibi kavramları irdeleyen günlük siyâsî konularda odaklanmasına rağmen, dil reformunun önemini de sık sık vurgulamıştır.

1911’de kurulan diğer bir Türkçü dernek ise “Türk Yurdu Cemiyeti”dir. Yusuf Akçura ve arkadaşları tarafından kurulan derneğin kurucu üyelerinin büyük çoğunluğu Rusya’dan gelen göçmenlerdir. Türk Yurdu Cemiyeti, “Türk Yurdu” isimli dergisi aracılığıyla, Osmanlı toprakları dışındaki bütün Türklerin birleşmesi fikrine sahip çıkıyor ve Türk dilinin yaygın bir eğitim ve yayıncılık ile bu birleşmede anahtar bir rol yüklenilebileceğini savunuyordu. Türk Yurdu Cemiyeti zamanlama olarak, Türk Ocakları’nın açılış hazırlıklarına denk geldiğinden, bir süre sonra Türk Ocakları’na dâhil olmak durumunda kaldılar.

Kısacası, Türk Derneği, Genç Kalemler ve Türk Yurdu Cemiyeti, Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk kökenli gruplar hakkında bilgi toplama ve bunları yayma üzerine yoğunlaşmışlardır.⁴²

M. Kemal Atatürk’ün “fikrimin babası” diye övdüğü sosyolog Ziya Gökalp, 1912’den itibaren “Türkçülük Hareketi”nin teorisyeni haline gelmiştir. Gökalp, millî şuurun, millî ruhun uyandırılmasında, millî kültürün ortaya çıkarılmasında Herder gibi, halk hayatına gidilmesi gerektiğini söylemiştir. “Halka Doğru” prensibi ile görüşlerini formüle etmiş ve

⁴¹ Dursun Yıldırım; *Türk Bitiği*, s. 52.

⁴² Arzu Öztürkmen; *a.g.e.*, s. 45-46.

Türkçü düşünce sistemine yerleştirmiştir.⁴³ Gökalp, bu prensibin mahiyetini anlatmak ve buna dayalı çalışmalarını daha geniş kitlelere ulaştırmak için arkadaşlarıyla birlikte, “Halka Doğru” adıyla bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi, Türkçülük açısından olduğu kadar, Türk folkloru bakımından da önemlidir. Çünkü folklordan söz eden ilk yazı yine Gökalp tarafından yazılmış ve “Halk Medeniyeti-1 Başlangıç” başlığıyla bu dergide yayınlanmıştır. Ziya Gökalp, “folklor” terimini “halkiyat” biçiminde, bir disiplinin tanınması ve terimleşmesiyle ilgili olarak Türkçe’de ilk kez kullanan isimdir⁴⁴.

Ümmet değerlerinin yerine millet değerlerini geçirmek isteyen Ziya Gökalp’in, bir yandan folklor, bir yandan tarih araştırmalarına yönelmesi Türk insanını kendi öz kaynaklarına götürmek istemesindedir.⁴⁵

Halka doğru gitmek, kültüre doğru gitmek demektir. “Çünkü, halk, millî kültürün canlı bir müzesidir.” Gökalp’te halka gidişin iki anlamı vardır: Birincisi, halktaki kültür değerlerinden yararlanmak, millî varlığımızı bu yolla güçlendirmek; ikincisi de halka uygarlık götürmek, onu aydınlatmak, çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaktır.⁴⁶

Halka Doğru Mecmuası’nda, “Türk Şarkıları” başlığını taşıyan bir yazıda, Türk Derneği Mecmuası’nın yaptığı gibi okuyucuya çağrıda bulunulur. Bu yazıda; “Her milletin, masal, şarkı ve destanlarının toplanıp yayınlandığı ve bunun milliyetperverlik olduğu söylenir” ve herkesten, vatanını ve Türklüğü sevenlerden bildikleri, işittikleri türkü ve destanları yazıp dergiye göndermeleri istenir. Bu çağrı, Almanlar arasında manevî bağın oluşması için Alman dilinin kullanılmasının şart olduğunu dile getiren Herder’in söylemiyle aynıdır.

Türkçü düşüncenin gelişmesiyle beraber, 1900’lü yıllardan itibaren, buna paralel olarak Türk folkloruna yer veren gazete ve mecmuaların sayısında artış olur. Yazılanların tamamı doğrudan folkloru ilgilendiren yazı-

⁴³ Ziya Gökalp; *Türkçülüğün Esasları*, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1976, s. 41-46.

⁴⁴ Ziya Gökalp; “Halk Medeniyeti-1 Başlangıç”, *Halka Doğru*, 23 Temmuz 1913, S:14.

⁴⁵ Hikmet Dizdaroğlu; “Folklorcu Ziya Gökalp”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi Yayınları, Ankara 1974, s. 30.

⁴⁶ *A.e.*, s. 4.

lar olmasa bile, ilgili olanların yanı sıra bunlarda yer alan bilgiler, folklor araştırmaları tarihimiz açısından bir değer taşırlar.⁴⁷

Türkiye’de, “folklor” adını taşıyan ilk yazı ise; M. Fuad Köprülü’ye aittir. Bu yazıda Köprülü, bir disiplin olarak folklor’u Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışmaktadır. Folklor ile ilgili bu yazının tam başlığı; “Yeni Bir İlim: Halkiyat ‘Folk Lore’”dir⁴⁸. Köprülü, folklor araştırmalarının çağ için geçerli fonksiyonları üzerinde önemle durur ve örnekler verir. Folklorun bir kısmı olan halk edebiyatı, çağdaş edebiyatın kaynağıdır. Romanizm cereyanı dikkatle incelendiğinde görülür ki, halka doğru gitmek, halk lisanından, edebiyatından istifade etmek fikirlerinin mahsulüdür. Bu sebeple Türk aydınlarının folklorla önem vermeleri bir mecburiyettir. Folklorun maziye canlı bir biçimde yaşatacak eserleri ihtivâ ettiğini vurgulayan Köprülü, Anadolu’da hâlâ araştırmaların başlamamış olmasından yakınmış ve; “Milletimiz hakkında ilmî incelemelerde bulunmak lüzümü gençler tarafından hâlâ anlaşılamazsa ve bugünkü feci lâkaytlık devam edip durursa, istikbâlimiz hakkında nikkîn olmaya hakkımız kalmaz.”⁴⁹ diyerek uyarıda bulunmuştur.

Folklor hakkında yazılmış önemli bir yazı da Rıza Tevfik (Bölükbaşı)’ın; “Folk Lore” adlı yazısıdır.⁵⁰ Folklor araştırmaları tarihi açısından, “Raks” adlı yazısıyla ilk defa halk danslarımıza temas eden Rıza Tevfik, bu yazısında; “Lafzan tercüme edilirse hikmet-i avâm tamamıyla folklor mukâbili olmuş olur.”⁵¹ dedikten sonra hikmet-i avâm tabirinin bizde “durûb-ı emsâl” karşılığı kullanıldığını, halbuki Avrupa’da folklor deyince durûb-ı emsâl de dahil olmak üzere; halk şarkıları, destanlar, bil-meceler, hatta hikâyelerin hep birden akla geldiğini belirtmiştir. Rıza Tevfik, folklor teriminin avam edebiyatının bütün eserlerini anlatmak üzere kullanıldığına işaret ettiği için folklorun sadece edebiyat yönü üzerinde durmuştur. Yazısında, bugün “Halk Edebiyatı” ve “Anonim Halk

⁴⁷ Dursun Yıldırım; “Türkiye’de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri”, *Millî Folklor Dergisi*, Ankara 1994, C: 3, Yıl: 6, S: 21, s. 10.

⁴⁸ M. Fuad Köprülü; “Yeni Bir İlim: Halkiyat ‘Folk Lore’”, *İkdam Gazetesi*, 6 Şubat 1914, S: 6091.

⁴⁹ Nail Tan; *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁰ Rıza Tevfik (Bölükbaşı); “Folk Lore”, *Peyâm-i Edebî*, 20 Şubat 1329 “1913”, S:20.

⁵¹ Nail Tan; *a.g.e.*, s. 48-54.

Edebiyatı” diye anılan alandaki ürünlerden özellikle atasözleriyle türkülerin nasıl ortaya çıktığı ve anonimleştiği noktalarına ağırlık veren Rıza Tevfik, görüşlerini bunlarla ilgili örneklere dayandırarak sunmaya çalışmıştır.⁵² Rıza Tevfik’in yazısında yer alan önemli bir husus, folklor ürünlerinin, Lyrique (âşıkane), Epique (destânî), Dramatique (facia), Romanesque (romantik) ve felsefî terimler altında bir tasnife tâbi tutulmasıdır. Bu tasnif, folklor tarihimiz açısından, sözlü edebiyat ürünleri hakkında yapılmış ilk tematik ayırım tecrübesidir.⁵³

Türk folklor araştırmaları açısından, 1920’lere kadar gazete ve mecmualarda yayınlanan yazı ve malzemelerin yanı sıra, halk kitaplarının neşriyatı da devam etmiştir. Buna rağmen 1908’den sonra görülen folklor çalışmaları daha çok nazarî planda kaldığından tatbikî folklor çalışmalarının sayısı azdır. Modern Türk devletinin kuruluş yıllarına kadarki zaman içinde, iki mühim eser daha yayınlanmıştır. Bunlardan biri, Mustafa Satı tarafından hazırlanan *Etnoğrafya, İlm-i Akvâm* adlı ders kitabı ile Hasan Bahri’nin *Anadolu Köy Düğünleri* çalışmasıdır. Hasan Bahri’nin çalışması, saha çalışmasından elde edilen bilgilerle hazırlanan ilk eser olarak bilinir.⁵⁴

Savaş yıllarına rastlayan 1920’lere gelinceye kadarki zaman içinde, Türk folkloru araştırmaları fazla bir mesafe katedememiş ancak, fikir olarak bu bilim dalının önemi aydınların zihnine iyice yerleşmiştir. Nitekim millî devlet kurulduktan sonra folklorla el uzatılmış ve Maarif Vekâleti içinde bir Hars Dairesi kurulmuştur. Yeni kurulan bu daire vasıtasıyla da yurdun dört bucağından Türk folklor ürünlerinin tespit edilmesi ve toplanıp kayda geçirilmesi faaliyetlerine girişilmiştir.

Üniversitelerde Türk Halk Edebiyatı öğretimi ilk olarak İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi’nde Mehmed Fuad Köprülü tarafından başlatılmıştır. Daha sonra ise 1938 yılında, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Pertev Naili Boratav öncülüğünde halk edebiyatı dersleri verilmiştir. Ankara’da 1947-1948 ders

⁵² Erman Artun; *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

⁵³ Dursun Yıldırım; *Türk Bitiği*, s. 56.

⁵⁴ *Aynı eser*, s. 56-57.

yılı başlarında, Fakülte'nin öğretim programında ve kürsülerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve Boratav'ın önergesi kabul edilerek Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün bir dersi olarak okutulan "Türk Halk Edebiyatı"nın, bölümler arası öğretim verecek bağımsız bir "Türk Halkbilimi" kürsüsü olarak kurulmasına karar verilmiştir. Fakat Pertev Naili Boratav'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden ayrılmasıyla birlikte yeni kurulacak olan Türk Halkbilimi kürsüsü de kapatılmış ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okutulmakta olan Halk Edebiyatı dersleri de okutulmaz olmuştur.⁵⁵ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1961 yılından itibaren sosyal antropoloji ve etnoloji kürsüsü'nde, antropoloji ve etnoloji derslerinin yanı sıra, halkbilim dersleri de okutulmaktadır. Aynı fakültede 1980-1981 öğretim yılında Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek Halkbilim kürsüsü'nü kurmuş, onun ölümünden sonra kürsünün başına Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı getirilmiştir.

Günümüzde başta Ankara olmak üzere, İstanbul, Erzurum, İzmir gibi pek çok ilde Türk halk edebiyatı ya da halkbilimi bölümleri ve bu bölümlerin yüksek lisans-doktora programları bulunmaktadır. Fakat halk edebiyatı ya da halkbilimi bölümlerinde araştırma yapacak akademisyen sayısının hâlâ yeterli sayıda olmadığı düşünülmektedir.

S o n u ç

Türk kültüründe folklorik mahiyette eserler, M. 8. yy.'dan beri verilmiş ve halkın kültürü derlenmiştir. Fakat, Herder ile Grimm Kardeşler'de ve sonrasında onları izleyenlerde yeni olan şey; öncelikle halkın vurgulanması olmuştur. Halk davranışları, gelenek ve görenekleri, kutlamaları, atasözleri vb. tek bir bütünün parçaları ve milletin millî ruhu olarak anlaşıldıktan sonra "halk" ve "millîlik" terimleri üzerinde düşünülmüş ve böylece bir halkbilimi anlayışı ortaya çıkmıştır. Türk toplumunda halkbiliminin geç oluşmasında Osmanlı Devletinin çok uluslu yapısı önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Türk toplumunun yaşadığı gelişmeler, ileride halkbiliminin oluşmasına zemin hazırlayacak etmenlerdir.

⁵⁵ Pertev Naili Boratav; *Folklor ve Edebiyat (1982) I*, Adam Yayıncılık, ? 1982, C.1, s. 102-107.

Türkiye’de folklorla yönelişin köklerini 16. yy.’ın ikinci yarısında aramanın sebebi olarak Herder’in; “milletler, millî varlıklarını tehdit eden dış ve iç baskılar neticesinde kendi geçmişlerine döner ve kültürel özelliklerine sahip çıkarlar” anlayışı gösterilmiştir. Bu düşünceden hareketle, Osmanlı Devletinde ilk kıvılcımların görüldüğü, 16. yy.’ın ikinci yarısından itibaren oluşmaya başlayan ve pek çok alanda ortaya çıkan bozulmalar neticesinde folklorik mahiyette çalışmalar ile arkasından meydana gelen Türk millî mücadelesi anlatılmak istenmiştir. Fakat bizdeki folklorik çalışmalar, Avrupa’daki gibi bir gelişme seyri takip edemediği için sürekli kesintiye uğramış ve halkbiliminin önemi hiçbir zaman lâyıkiyle anlaşılamamıştır.

Çok uluslu Osmanlı toplumunu meydana getiren dinler ve etnik gruplar arasına ayrılık fikirlerini sokan etmenlerden birisi, devletin içte ve dışta zayıflayarak topraklarını kaybetmeye başlaması, bunun neticesinde gelirlerinin azalması, refahın bozulması ve bunların toplumun huzursuzluğuna ve hoşnutsuzluğuna yol açmasıdır. 19. yy.’ın başında ortaya çıkan diğer bir önemli faktör de milliyetçilik akımlarıdır.

Türk aydınınının halk edebiyatına duyduğu ilgi, Avrupa aydınınının aksine, sadece siyasî ya da Avrupa’ya yani “yeni”ye duyulan ilgi nedenleriyle olmuştur. Bundan dolayı Türk halkbilimini, derinlemesine inceleme fırsatı bulunamamıştır.

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyâsî durum nedeniyle Türk aydınında milliyet fikri geç oluşmuş ya da tam olarak ifade edilememiştir. Bu nedenle Avrupa’da birbiri ardınca oluşan ve birbirini destekleyen milliyetçilik akımlarıyla folklor çalışmaları, Türkiye’de çok daha sonraları anlaşılıp uygulanabilmiştir.

Avrupa’da aydınların dikkatini vahşilerin-ilkellerin âdet ve geleneklerine çekerek folklor çalışmalarının başlamasına zemin hazırlayan Cizvit Papazı Lafitau’nun yaptığını bizde, Türk folkloru üzerinde derlemeler yapan yabancı araştırmacılar ile anı ve gezilerini yayınlarken Osmanlı Devleti içinde bulunan azınlıkları kışkırtmayı amaçlayan kimi seyyah ve araştırmacılar yapmışlardır.

Türk folklor çalışmalarının Herder’i sayılabilecek olan sosyolog Ziya Gökalp, mevcut gelişmeler karşısında bütün toplumun yaşamakta olduğu

kendine ve kültürüne karşı güvensizlik duygusuna çare olarak milliyetçiliği geliştirmiştir. Toplumsal dayanışmayı ön plana çıkartmış ve halkın manevî gücünü arttırmak, birlik ve dayanışmayı güçlendirmek için millî kültürü yüceltmıştır. Herder gibi Gökalp de; halkın esas karakterini, kan birliğinin değil dil birliğinin oluşturduğunu düşünmektedir.

Herder'in anlayışından yola çıkarak sebeplerini aradığımız Türkiye'de folklorla yönelik hareketlerine, 16. yy.'ın ikinci yarısından itibaren yaşanan siyâsî ve sosyal olaylar zemin hazırlamış, 1918-1920 yılları arasında halkbiliminin önemi, aydınlarca açıkça ifade edilmiş ve bilgi mahiyetinde çalışmalar yapılmıştır. Folklor derleme çalışmaları ve değerlendirmeler 1920 yılından sonra yapılmış ve Türk halkbilimi araştırmalarına ilgi uyandırılmasına gayret gösterilmiştir. Millî devletin kurulduğu 1923 yılından günümüze kadar ise, pek çok çalışma yapılmış ve halkbiliminin önemi aydınlarca daha iyi anlaşılmıştır. Fakat bu çalışmalar, özellikle Avrupada yapılanlarla kıyaslandığında Türk folklor çalışmalarının çağın bir hayli gerisinde kaldığını, çalışmaların geriden takip edildiğini ve 19. yy. Avrupa'sında yapılan köylü-cahil halk tanımının günümüz Türkiye'sinde hâlâ genel-geçerliliğini koruduğunu, folklor teriminin halk danslarından ibaret sanıldığını söylemek kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

Türk edebiyat tarihinde aydınlanmayı bekleyen daha pek çok husus vardır. Bu çalışmayla Ziya Gökalp'in: "Bir hakikat kalmasın âlemde Allah'ım nihan" mısrasında dediği gibi, Türk folklor araştırmalarının kökleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

“THE ROOTS OF FOLKLORE MOVEMENT TOWARD TURKEY”

Abstract

Folklore: Overview of a nation and self-recognition is one of the most important sources for the benefit. Nations fighting for independence, the national language and dates interested in the national when awaken the national consciousness gain national independence. The idea of nationality in Europe, 18 emerged at the end of the century and from there spread throughout the world. This idea of being conscious folks in the affected peoples in the Ottoman Empire, and had launched the struggle for independence. This study will focus on the reasons for the emergence of research in Turkey, folklore and folk dance movements of the Ottoman Empire began to decline in 1699 Karlowitz Treaty, the State has collapsed and the history of the sultanate was officially abolished until 1922 will be handled during the period. The aim is not to write a history of Turkish folklore, folklore in Turkey to try to explain the elements that cause the formation and development.

Keywords

Folklore, J.G. Herder, the People, nationality, national spirit, folk literature, folklore in Turkey, the Mahallilesme draft, the Tanzimat Edict, Turkism.